

Urbán Bálint

A luzofón posztkolonialitás elmélete és az afrikai portugál nyelvű irodalmak

Több mint két évtizeddel ezelőtt merült fel az irodalomtudomány horizontján a merész tétel, melynek értelmében az immáron átstrukturálódott világirodalmi diskurzus következő trendjét és *novum*át az afrikai kontinens portugál nyelvű irodalmi alkotják majd.¹ Patrick Chabal, az afrikai irodalmak és kultúrák egyik legprominensebb ismerője és kutatója még azt a profetikus felvetést is megkockáztatta, hogy a függetlenedésüket elnyert és az elhúzódó polgárháborúból kilábaló, afrikai portugál nyelvű országok prózája ugyanolyan gravitációs erejű diszkurzív mezőként emelkedik majd ki a világirodalmi térből, mint a latin-amerikai regény a 1960-as évek végén.² A latin-amerikai irodalom nagy *boom*ja, ahogy arra maga a kifejezés is egyértelműen utal, a világirodalom hagyományos koncepciójának szétrobbantását, tradicionális kereteinek szétfeszítését hozta el. A posztmodern regény egyik alapparadigmájaként értelmezett mágikus realizmus sikere és térnyerése nyilvánvalóvá tette, hogy az európai hagyományokra alapuló, döntően monologikus és zárt világirodalom-felfogás immáron teljességgel inadekváttá vált, és nem gondolható el többé a régóta érvényben lévő, hagyományos elméleti és kanonizációs keretek alapján. A világirodalom elméletének leginvenciózusabb továbbgondolói, David Damrosch és Franco Moretti mutattak rá az utóbbi időben talán a legtalálóbban arra, hogy a posztmodern állapot globalizált rendjében és trendjében a világirodalom koncepciója nem azonosítható többé a nagy, európai irodalmak monolitikus kánonjaival. A modernitás szerkezetváltásának köszönhetően kiemelkedő új paradigma megkérdőjelezte a modernitás folyamatának totalizáló és hegemonizáló gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális logikáját, és azt egy a marginális, az ex-centrikus és a kisebbségi diskurzusok irányába tanúsított fokozott érzékenységgel ellensúlyozta.³ Míg a modernitás nagy domináns nemzeti kánonjairól leváló világirodalom Damrosch értelmezésében elsősorban a kultúrjavak globális cirkulációját, illetve egyfajta olvasási módot [*mode of reading*] jelent,⁴ addig Moretti számára a globalizálódott kultúra világirodalma nem tárgyként, sokkal inkább sajátos problémaként tételeződik, mely egy új kritikai közelítésmód kidolgozását követeli meg.⁵ Mindkét kutató Goethe *Weltliteratur* fogalmának hierarchiamentes

1 Russel G. Hamilton, *Lusophone Literature in Africa. Lusofonia, Africa, and Matters of Languages and Letters*, Callaloo, 1991/2., 331.

2 Patrick Chabal, *The Post-colonial Literature of Lusophone Africa*, C. Hurst & Co. Publishers Ltd., London, 1996, 6.

3 Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*, Routledge, New York – London, 1995, 58.

4 David Damrosch, *What is World Literature?*, Princeton University Press, Princeton, 2003, 281.

5 Franco Moretti, *Conjectures on World Literature*, New Left Review 2000/1., 55.

nyitottságát veszi irányadónak, melynek értelmében az egyes nemzeti hagyományokra épülő és az azokat képviselő irodalmak kora lejárt, ami az irodalomnak egyfajta planetáris rendszerré való átstrukturálódását jelenti. Moretti mindazonáltal felhívja a figyelmet a globális rendszerré szélesedő irodalom alapvető problémájára. Olvasatában a goethei *Weltliteratur* ideáljának megvalósulása korántsem problémamentes, hiszen az immáron planetáris rendszerré terebélyesedő irodalom tulajdonképpen reprodukálja a globalizálódott későkapitalista gazdaság egyenlőtlenségeit. Moretti, Immanuel Wallerstein népszerű világrendszer-elméletét alapul véve, kifejti, hogy az egységesen egyenlőnek ideologizált [*one and equal*] világirodalmi rendnek ugyanúgy megvan a maga központja, félperifériája és perifériája, mint a globális kapitalizmus gazdasági berendezkedésének.⁶ Ennek fényében, a portugál nyelvű afrikai irodalmak egy egészen sajátos mezőt képeznek a világirodalom planetáris rendjében, mely Inocência Mata meglátása szerint legtalálóbban a periféria perifériája kifejezésével jellemezhető,⁷ hiszen amellett, hogy egy abszolút módon periférikus geopolitikai területet képviselnek, nyelvileg és kulturálisan a centrum nézőpontjából [fél]periférikusnak számító portugál nyelv és kultúra hagyományaival állnak a legközelebbi kapcsolatban. Az afrikai portugál nyelvű irodalom tehát ennek a két perifériának a metszéspontjában íródik, a periféria perifériáján, egy olyan sajátos térben, mely egyszerre mutatja fel a portugál és az afrikai kultúra alapvető marginalitását.

Jelen írás a periféria perifériájának irodalmára, azaz a portugál nyelvű afrikai irodalmakra fókuszál, és a luzofón posztkolonialitás elméleti keretét igyekszik feltérképezni. Ahogy arra Ana Mafalda Leite, az afrikai portugál nyelvű irodalmak egyik legelhivatottabb kutatója felhívja a figyelmet, a posztkolonialitás elmélete elsősorban a brit és a francia gyarmatrendszer felbomlása után kialakuló kulturális praxisok vizsgálatából nőtt ki, éppen ezért ennek a döntő részben angolszász ihletettséggű teoretikus közelfélmódnak az alkalmazása és alkalmazhatósága egy alapvetően teljesen más történeti és kulturális mintázatot követő kontextusra korántsem problémamentes. A volt afrikai portugál gyarmatokon kialakult rendhagyó posztkolonialis szituáció ennek fényében egy saját elméleti keret kidolgozását követeli meg, mely a kutató szerint még nem egészen definiált, illetve részben még folyamatban van.⁸ Az alábbiakban a luzofón posztkolonialitás partikularitásának és sajátos paradigmájának ismertetését igyekszem elvégezni elméleti és történeti perspektívából kiindulva, rövid kitérőket téve a két legismertebb portugál nyelvű afrikai író, az angolai José Eduardo Agualusa és a mozambiki Mia Couto életművére. A két, nemzetközileg is elismert prózaíró művei az egykori portugál gyarmatrendszer területei között disszeminálódó luzofón posztkolonialitás jellegzetes diskurzusába íródnak bele, melynek kialakulása értelemszerűen a portugál gyarmatosítás rendhagyó, alternatív formáira és mesternarratívájára vezethető vissza.

A portugál gyarmatosítás rendhagyó módon már eleve egyfajta hibrid struktúrát képviselt és hozott létre a territorializált területeken. A hibriditás kulturális praxisa egy jóval reflektáltabb és tudatosabb formában értelemszerűen továbbgyűrűzőtt a posztkolonialis

6 Uo., 56–57.

7 Inocência Mata, *A periferia da periferia: o estatuto periférico das literaturas africanas de língua portuguesa e a dupla perifericidade das literaturas são-tomense e guineense*, *Discursos: Estudos de Língua e Cultura Portuguesa* 1995/9., 27.

8 Ana Mafalda Leite, *Literaturas Africanas e Formulações Pós-Coloniais*, Edições Colibri, Lisboa, 2003, 11.

állapotba és annak elsőszámú kulturális, illetve textuális allegóriájává avatódott. Ha egyet-értünk Homi K. Bhabhával abban, hogy a posztmodern decentralizációs fordulatának csapásvonalában átalakuló világirodalom ideális esetben nem más, mint az a heterogén tér, amelyből kiindulva a kultúra önmagát abszolút mássággként tudja elgondolni,⁹ és ami a maga paradigmaticuságában képes felmutatni az immáron posztkoloniálissá szélesedett világ alapvető kulturális és történelmi hibriditását,¹⁰ akkor a portugál nyelvű afrikai irodalmak (illetve egy tágabb kontextusban a szintén portugál nyelvű brazil irodalom) sikere ebben a világirodalmi térben nem csak a perifériák iránti fokozott érdeklődésnek és elköteleződésnek köszönhető, hanem az őket jellemző példátlan hibriditásnak, mely már a koloniális idők alatt meghatározta a portugál nyelvű gyarmati valóságot.

Edward Said a posztkoloniális kritikai diskurzus alapító művének számító *Orientalism* című munkájában többek között azt vizsgálta, hogyan konstruálja meg diszkurzív módon önmaga számára a gyarmatosító Nyugat a Keletet, mint egyfajta imaginárius reprezentációs horizontot, hogyan hozza létre önmaga fiktív Másikát, mellyel nem csak a vágy garázdálkodásának terét alakítja ki, de egyúttal saját identitásának meghatározását és fixálódását is biztosítja.¹¹ A palesztin származású irodalmár termékenyítő hatású elméletének egyik leginkább bírált pontja az a teoretikus csúsztatás, mellyel a szerző a nyugati világ orientalizáló tendenciáit olvassa vissza egyfajta fordított perspektívából magára a nyugati világra, amikor azt egységes és monolitikus hatalomgépezetként jellemzi. Amilyen egysíkú, kulturális toposzokkal teleaggatott fikcionális térként tételezte Európa a Keletet, Said ezt a kulturális működést leleplezve ugyanolyan egyszálú, homogén kulturális gépként artikulálja könyvében a nyugati világot.¹² Az *Orientalism* után több mint másfél évtizeddel publikált *Culture and Imperialism* című második, nagyobb lélegzetű könyvében a korábbi bírálatokra válaszolva részben revideálta nézeteit, és mind a Nyugatot, mind a Nyugat történelmi mozgásának és önmegvalósításának egyik legjellegzetesebb területét, a gyarmatosítást egy jóval komplexebb, heterogénebb képződményként értelmezte. A különböző kulturális formák és az imperializmus ideológiájának találkozásait elemezve Said leszögezi, hogy nem beszélhetünk az európai gyarmatosítás egységes narratívájáról, a különböző kolonizáló hatalmak más és más gyarmati struktúrákat hoztak létre, melyekből értelemszerűen egészen eltérő koloniális hagyományok és kultúrák alakultak ki.¹³ Bár könyvében kizárólagos módon a sok elemében hasonló brit és francia gyarmati kaland hatásaival és kulturális termékeivel foglalkozik, hangsúlyozza, hogy az olyan egyéb gyarmati expanziók, mint a spanyol, a portugál, a holland és az oszmán török kolonizáció ugyanolyan gazdag, de mindazonáltal teljesen eltérő gyarmati világokat és kultúrákat eredményeztek.¹⁴ A különböző gyarmati narratívákkal kapcsolatos egyenlőtlenséget a kutatásokban jól példázza Said imént idézett gondolata. A koloniális világgal és a posztkoloniális diskurzusokkal foglalkozó tanulmányok döntő hányada, ugyanúgy, mint Said úttörő jellegű tanulmányai,

9 Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, Routledge, London – New York, 1994, 12.

10 Uo., 21.

11 Edward W. Said, *Orientalizmus*, ford. Péri Benedek, Európa, Budapest, 2000.

12 Marwan M. Kraidy, *Hybridity or the Cultural Logic of Globalization*, Temple University Press, Philadelphia, 2005, 59–60.

13 Edward W. Said, *Culture and Imperialism*, Vintage Books, New York, 1994, xxii.

14 Uo., 10.

a két legközpontibb európai gyarmatosító birodalom, Nagy-Britannia és Franciaország kolonizációs történetével foglalkoznak. A portugál koloniális expanziót mindazonáltal, ahogy azt Peter Sloterdijk is hangsúlyozza, a modernitás mint komplex társadalmi, gazdasági és kulturális folyamat elfelejtett/eltakart alapeseményeként kellene olvasni és értelmezni.¹⁵ A XVI. században a portugálok nem csak az európai gyarmatosítás abszolút pionírjaiként emelkedtek ki, de úttörő és példátlanul gyors kolonizációs stratégiáiknak köszönhetően egymástól teljesen független és elszeparált gazdasági és kulturális egységeket kötöttek össze, mellyel lefektették a modern világrend és a modern kapitalista gazdaság alapjait. Sloterdijk olvasatában gyakorlatilag a portugál gyarmatosítás hívta életre a modernitást és a globalizációt.¹⁶ Mi különbözteti meg emellett az elfelejtett alapítózerep mellett a portugál gyarmatosítás történetét és struktúráját a domináns európai kolonizációs modellektől, illetve mennyiben tekinthető másnak a portugál gyarmatbirodalom működési logikája a nagyobb vagy hasonló méretű koloniális területekkel összehasonlítva? A portugál gyarmatosítás sajátos jellegére és rendhagyó struktúrájára, mely egy egészen jellegzetes posztkoloniális állapotot és kultúrát eredményezett, Boaventura de Sousa Santos nagyívű tanulmánya hívta fel a figyelmet, mely az utóbbi évtizedben a luzofón posztkoloniális kutatások megkerülhetetlen referenciapontjává vált.¹⁷ Sousa Santos gondolatmenete abból a hipotézisből indul ki, hogy Portugália mind kulturálisan, mind gazdaságilag, mind geopolitikailag már a modernitás hajnalától kezdődően a félperiferikus országok közé tartozott a kiépülő kapitalista rendben, azon ambivalens státuszú területekhez, melyek bár önmagukat nem tudják a központi hatalmak terében affirmálni, marginalizálódásuk és elszakadásuk a központtól mégsem abszolút. A félperiferikus országok területiális logikája alapján Portugália egyfajta mediációs szerepbe kényszerült a periféria és a központ között, önmagát sosem tudta teljes értékű modern államként és birodalomként érvényesíteni a modernitás olyan jellegzetes dichotómiáit, mint a természet/kultúra, vad/civilizált, rurális/urbánus, hagyományos/modern pedig nem haladta meg, azokat egyfajta hibrid állapotban sokkal inkább megőrizte.¹⁸ A XVI. században első újkori hatalomként gyarmatbirodalmat kiépítő Portugália tulajdonképpen képtelen volt beteljesíteni saját sorsának kecsegtető történelmi ígérését, a modernitás projektjét (illetve annak központi narratíváját, a felvilágosodás-alapú kapitalista modernitás modelljét) egyszerűen elbukta.¹⁹ Sousa Santos olvasatában a modernitás ígérését

15 Peter Sloterdijk, *Palácio de Cristal. Para Uma Teoria Filosófica da Globalização*, ford. Manuel Resende, Relógio d'Água, Lisboa, 2008, 86.

16 *Uo.*, 19.

17 A tanulmány angol is megjelent, így meglátásaival, észrevételeivel és konklúziójával a posztkoloniális stúdiumok szélesebb akadémiai közönsége is megismerkedhetett.

18 Boaventura de Sousa Santos, *Entre Próspero e Caliban: Colonialismo, pós-colonialismo e inter-identidade = Entre Ser e Estar: Raízes, Percursos e Discursos de Identidade*, szerk. Maria Irene Ramalho – António Sousa Ribeiro, Edições Afrontamento, Porto, 2001, 23-24.

19 Jo Labanyi Sloterdijk nézeteit visszhangozva arra hívja fel a figyelmet, hogy elképzelhető egy, az északi hatalmak győzedelmes, racionalizáló felvilágosodás- és kapitalizmusalapú modernitásnarratívája mögött egy alternatív modernitástörténet, melynek nem vesztese, inkább főszereplői az olyan déli államok, mint Spanyolország és Portugália. Labanyi az aranyévszázad első gyarmatosítási hullámának gazdasági jelentősége mellett az ibériai országok kulturális jelentőségét is hangsúlyozza, kiemelve azt, hogy mind az első modern eposz [Luís Vaz de Camões *Luziádák* című hőskölteménye], mind az első modern regény [a *Don Quijote*] a félszigetről származik, így a modern Európa kultúrájának és univerzálissá váló narratív műfajainak

be nem teljesítő Portugália egy egészen sajátos gyarmatosítási stratégiát követett, melyet szubaltern, azaz alárendelt gyarmatosításnak nevez. A portugál kultúratudós egyértelműen Gayatri Spivaknak azon gramscianus ihletésű szubaltern szubjektum-fogalmát gondolja tovább és terjeszti ki, mely az európai diszkurzív és gazdasági rend elnyomott, kismizmizett, elhallgattatott Másikát jelöli.²⁰ Elméletében az alávetettség pozícióját viszont egy érdekes teoretikus fordulattal a portugál gyarmatosítás modelljére olvassa rá. A gyarmatosítás első hullámának példátlanul gyors gazdasági és kulturális sikere Portugáliát ideiglenesen a kiemelkedő központi hatalmak pozíciójába helyezte. A dicsőséges aranyévszázad expanziós mechanizmusának kifulladásával, a távol-keleti érdekeltségek fokozatos csökkenésével, majd az Észak-Afrikában az egyesített marokkói és török hadaktól elszenvedett traumatizáló erejű vereséggel az ország a XVI. század végére azonban elvesztette ezt a biztosnak hitt pozíciót, és a kapitalista modernitás fejlődésével párhuzamosan egyre inkább félperiferikus helyzetbe kényszerült.

Montesquieu és Voltaire francia álláspontja tette nyilvánvalóvá egy fény uralta és egy fantazmagóriákkal teli térség elkülönülését, mindaddig, amíg Hegel a történelemtől szóló metafizikus-szimbolikus regényében germánná nem tette az európai történelem *értelmét* mint Szellemet, aláhúzva két Európa, egy központi és egy félreeső létezését, mely utóbbinak mi vagyunk jellegzetes képviselői. Ily módon, lassanként bizonyos fajta problémává váltunk a másik Európa számára, kérdőjellé, amelynek mi voltunk a tárgya a tudományos elmaradottság és a vallási, társadalmi elidegenedés érthetetlen jelenségeként.²¹

– foglalja össze Portugália Európán belüli periferizálódásának eszmetörténeti folyamatát és következményeit Eduardo Lourenço. Az, hogy Portugália az expanziós gépezet kifulladásával sem gazdaságilag, sem társadalmilag, sem kulturálisan nem volt képes felvenni az európai modernitás ritmusát, és állandó fáziskésésben találta magát az önmagát a hegeli történeti narratíva abszolút szubjektumaként értő modern Európához képest, a XVIII. század végére nyilvánvalóvá vált. Hegel sajátos történelemfilozófiájában, mely ahogy arra már Lourenço is utalt, az európai történelem szubjektumát és lényegét a kontinens szíveként azonosított három szuperhatalomban Németországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában tétélezte,²² jellemző módon, a gyarmatosítással a modern európai történelem meghatározó narratíváját megindító Portugália alig szerepel. Történelemfelfogásában tökéletesen és visszavonhatatlanul rajzolódik ki az a narratíva, melynek értelmében Portugália és a portugál gyarmatbirodalom sorsa végérvényesen megpecsételődött az európai nagyhatalmak győzedelmes

genezise is a félperiferikusnak elkönyvelt déli területekhez köthető. Lásd. Jo Labanyi, *O reconhecimento dos fantasmas do passado: história, ética e representação = Fantasmas e Fantasias Imperiais no Imaginário Português Contemporâneo*, szerk. Maria Calafate Ribeiro – Ana Paula Ferreira, Campo das Letras Editores, Porto, 2003, 63–64.

20 Gayatri Chakravorty Spivak, *Can the Subaltern Speak? = Colonial Discourse and Post-Colonial Theory. A Reader*, szerk. Patrick Williams – Laura Chrisman, Harvester-Wheatsheaf, New York, 1994, 66–111.

21 Eduardo Lourenço, *Mi és Európa*, ford. Csaba Márta et al., Íbisz, Bp., 1999, 72.

22 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Előadások a világtörténet filozófiájából*, ford. Szemere Samu, Akadémiai, Bp., 1979, 190.

perspektíváját hirdető, nagybetűs Történelem szemszögéből. A gyarmatosítás logikáját beindító, Pireneusokon-túli régió szimbolikus kizárása, lecsatolása a modern Európa gazdasági és kulturális testéről azt jelentette, hogy a XVIII–XIX. századra az Ibériai-félsziget és a hozzá kapcsolódó gyarmatbirodalmak ugyanúgy az Európán kívüli világ részévé váltak, mint a hegeli felfogásban történelem nélküli területekként aposztrofált Afrika és Ázsia, ugyanúgy ki lehetett zsákmányolni őket, mint az említett periferikus területeket, és ugyanúgy egyfajta szubaltern pozícióba kényszerültek a modernitást valóságként megélő hatalmak által.²³

Sousa Santos luzofón kolonialitás-modelljében az alábbiakban határozza meg a portugál gyarmatosítás szubaltern struktúráját, melynek gyökerét véleményem szerint a történelem hegeli felfogásában találhatjuk meg:

A portugál kolonializmus alávetettsége [*subalternidade*] kettős, mivel ugyanúgy érvényesül a koloniális gyakorlatok, mint a koloniális diskurzusok szintjén. Ami a gyakorlatokat illeti, az alávettség arra vezethető vissza, hogy a félperiferikus helyzetben lévő Portugália hosszú időn keresztül függött Angliától, sőt bizonyos történelmi pillanatokban egyfajta „nem hivatalos gyarmataként is működött” [*colônia informal*]. [...] A portugál kolonializmus összefonódása a kapitalizmussal sokkal kevésbé volt egyértelmű, mint a brit kolonializmus esetében. Ez az összefonódás, sok esetben, csak közvetett módon valósult meg, egy olyan nyomás következtében, melyet Anglia hitelfeltételek és igazságtalan nemzetközi egyezmények mechanizmusai által helyezett Portugáliára. Így, míg a Brit Birodalom a kolonializmus és a kapitalizmus dinamikus egyensúlyára alapult, addig a Portugál Birodalom a túlhajtott kolonializmus és az alulfejlett kapitalizmus ugyanolyan dinamikus egyenletlenségére és aránytalanságára.²⁴

Az Angliától való gazdasági és politikai függést a XVII. század második felében bekövetkező gazdasági recesszió hatására megkötött Methuen-szerződés pecsételte meg és tette egészen egyértelművé. Perry Anderson a portugál gyarmatbirodalom gazdasági működését elemezve kimutatta, hogy milyen ambivalens és bizzar gazdasági struktúra alakult ki az anyaország és a kolóniák között. Az Anderson által ultrakolonializmusnak nevezett modell lényege abban ragadható meg, hogy az anyaország saját iparának fejletlensége miatt perverz módon függő viszonyba került a gyarmataival. Portugáliában az ipari mechanizmusoknak, azaz a modernitás alapvető struktúráinak hiánya azt eredményezte, hogy a klasszikus koloniális logika, melynek értelmében a gyarmatok a központ által előállított termékek mindenkori felvevőpiacaként működnek, felborult és részben meg is fordult. Mivel az anyaország nem tudott felmutatni számottevő ipari termelést, a gyarmatokkal fenntartott gazdasági folyamatok egyirányúvá és egyoldalúvá váltak. Portugália folyamatos importra szorult, melyet egyrészt a gyarmatokról biztosított, másrészt pedig a gyarmatok kihasználásából megszerzett tőkét is az európai nagyhatalmak ipari termékeinek importálására kény-

23 Leopoldo Zea, *The Role of The Americas in History*, Rowman & Littlefields Publishers, Maryland, 1992, 124–125.

24 Santos, *i. m.*, 26.

szerült költeni.²⁵ A portugál ultrakoloniális modell problémái a XVI. század második felében kezdtek egyre intenzívebb módon megnyilvánulni. Ebben a gazdaságilag recesszív periódusban „a külfölddel való kapcsolatok megélénkülése és az a nyomás, amit a termelő országok a piacok megszerzése érdekében kifejtettek, kiegészítve a Restaurációt követően a külföldi kereskedelemmel foglalkozó ügynököknek adott kedvezményekkel, jelentősen kibővítették a kézműipari vagy más késztermékek importját”.²⁶ Az 1703-ban megkötött Methuen-szerződéssel Anglia a portugál állam importkényszerét használta ki ahhoz, hogy egy diplomáciailag szentesített gazdasági egyezményvel egyfajta pseudo-gyarmati státuszba szorítsa Portugáliát. Az angol nagykövet John Methuen nevét viselő megállapodás értelmében Anglia különböző textilipari termékekkel és szövetekkel látta el Portugáliát, melyért cserébe viszont Portugália szinte vámentesen exportálta jobbnál jobb borait a szigetországba. Az angol termékek beáramlása az exportált bor mennyiségével volt egyenes arányosságban, mivel Anglia nem pénzzel, hanem az említett textilipari árucikkkel fizetett. A megalázó egyezménynek köszönhetően a központ és a kolónia aránytalan viszonyát tükröző helyzet alakult ki a két ország között, melynek értelmében az elmaradott Portugália ugyanúgy, mint a gyarmatok, az angol korona ipari termékeinek felvevőpiacaként kezdett el működni, és ezzel párhuzamosan olyan ' egzotikus luxusáruval' látta el a szigetországot, mellyel az nem rendelkezett. Az angol szöveteket szállító hajók portugál borral megrakodva tértek vissza a szigetországba, így mind az importból, mind az exportból származó bevételek nagyrészt a brit kereskedőknél kötöttek ki, és ahogy arra José Hermano Saraiva is rámutatott: a XVIII. század közepén a termelők már arról panaszkodtak, hogy azt a hordó bort, amelyet Portugáliában tíz *mil-reis*-ért szereznek be, Angliában ennek az árnak a nyolcszorosáért értékesítenek, ami egyértelműen a gyarmati kizsákmányolás logikáját visszhangozta.²⁷ Az Angliával kifejlődött pseudo-koloniális viszonyban lecsapódó gazdasági és kulturális alávetettség és elmaradottság érzését csak fokozta a XIX. század elején a napóleoni hadak betörése az Ibériai-félszigetre, mely elkerülhetetlenül Portugália lerohanásához és több éven át tartó francia megszállásához vezetett. A portugál királyi család a megalázó helyzet egészen bizarr módon oldotta meg: Európának hátat fordítva az udvartartással és az adminisztrációs apparátussal egyetemben átköltözött Brazíliába, és nemes egyszerűséggel Rio de Janeirót tette meg a portugál gyarmatbirodalom új szimbolikus központjává. Margarida Calafate Ribeiro a portugál gyarmati világ [ön]reprezentációjáról írott könyvében a királyi udvar Brazíliába költözése kapcsán rámutat a portugál gyarmatosítás egy másik jellegzetes megkülönböztető vonására. Olvasatában a portugál gyarmatbirodalom szimbolikus központja tulajdonképpen nem fixálódott az anyaországban, a birodalom központja az adott történelmi és gazdasági helyzet függvényében folyamatos vándorlásban, mozgásban volt. A mozgó központ elgondolása alapján a gyarmatosítás első évszázadában a példátlan gyorsasággal elfoglalt keleti régió működött a gyarmatbirodalom gazdasági és kulturális központjaként. A brit és a holland expanzióval párhuzamosan és nagyrészt azoknak hatására Portugália koloniális

25 Perry Anderson, *Portugal and the End of Ultra-Colonialism*, *New Left Review* 1962/15., 85–114.

26 José Hermano Saraiva, *Portugália rövid története*, ford. Pál Zsombor Szabolcs et. al, Equinter, Bp., 2010, 212–213.

27 *Uo.*, 215.

narratívájának ereje megroppant az ázsiai területeken, így mind kulturális, mind gazdasági energiáit egyre inkább a később meghódított Brazíliába irányította. A birodalmi központ Brazíliába vándorlásának szimbolikus csúcseményét a király személyének és udvartartásának teátrális átköltözése képezte a napóleoni invázió idején.²⁸ A francia megszállás alól, mely az alávettetés logikáját immáron egy katonai horizontba is bírta, Portugália csak az angol hadosztályok segítségével tudott szabadulni, ami tovább erősítette a két ország között fennálló hierarchikus függőségi viszonyt, és Portugália nem hivatalos gyarmati helyzetét is újfent legitimálta a brit korona szempontjából. A gyarmatvilág új központjaként tételeződő Brazília 1822-ben bekövetkező függetlennedésével kiszakadt a portugál gyarmatrendszerből, így a központ értelemszerűen a fennmaradó, több gyarmati régiót magába foglaló afrikai kontinensre vándorolt át,²⁹ és egészen a gyarmatrendszer végső felbomlásáig a koloniális fantáziák mesterjelölőjeként és autentikus fenntartójaként működött. Így a portugál gyarmatosítás narratívája visszatért kiindulópontjához, hiszen a gyarmati expanzió a XV. században az Észak-Afrikában található Ceuta erődjének elfoglalásával kezdődött. A gyarmatosítás álma és kultúrkolonizációs projektje ennek értelmében Afrikában született meg, és Brazília elvesztésével Afrikába is tért vissza, hogy új lendületet vegyen, hogy érintkezzen a gyarmatosítás archéjának primordiális történeti energiájával és felhajtóerejével. Portugália Afrikával kapcsolatos 'rózsaszínű álmainak', melyeknek logikája szerint az afrikai kontinensen teljesedik majd ki a gyarmatosítás több évszázados kalandja, ismételten csak Anglia vetett véget. Az afrikai gyarmatok felosztásáért összehívott berlini konferencia után Portugália egy merész elhatározás keretében új afrikai gyarmatbirodalmat akart építeni, és a fennhatósága alá tartozó, a gyarmati térképeken rózsaszínnel jelölt Angolt és Mozambikot össze akarta kötni, hogy egy összefüggő koloniális territóriumot hozzon létre a kontinens déli részén az Atlanti- és az Indiai-óceán között. A nagyravágyó gyarmati törekvéseknek a térségben szintén komoly érdekeltségekkel bíró brit birodalom vetett véget, és 1890-ben egy megalázó feltételeket tartalmazó diplomáciai ultimátummal fenyegette meg és készítette visszavonulásra a terjeszkedő portugálokat. Az ultimátum a Methuen-szerződéshez hasonlóan, burkolt módon szentesítette és hangsúlyozta Portugália politikai és gazdasági alávettetését, traumatizáló ereje a nemzettudat szempontjából azonban minden kétséget kizáróan erősebb volt a XVIII. század elején megkötött gazdasági egyezménynél, hiszen a XIX. század végére Portugália tudatosította magában saját elmaradottságát, tisztában volt saját kulturális és gazdasági modernitás-deficitjének mértékével és lépten-nyomon azon munkálkodott, hogy kilépjén félperiferikus státuszából.³⁰

28 Margarida Calafate Ribeiro, *Uma História de Regressos. Império, Guerra Colonial e Pós-colonialismo*, Edições Afrontamento, Porto, 2004.

29 Itt érdemes megjegyezni a portugál gyarmatrendszer egy újabb partikularitását. Az öt kontinensen átívelő kiterjedt gyarmatbirodalom területei egyik érdekeltségi szférában sem alkottak nagyobb, összefüggő gyarmati hálót, sokkal inkább egymástól elválasztott és függetlenül működő gyarmati egységek voltak, ami a koloniális logika és hatalom szétszóródását és szétforgácsolódását eredményezte, valamint lehetetlenné tette a szigorú adminisztrációs, ellenőrzési és felügyeleti struktúrák felállítását és érvényesítését. Mindez megerősíti és a gyarmatvilág horizontjára is kiterjeszti a korábban már idézett tételt, mely szerint Portugália elbukta a modernitás projektjét.

30 Elég ha csak az 1870-es írógeneráció alapideológiájára gondolunk, melynek logikája szerint a francia kultúrán szocializálódott fiatal portugál értelmiség a kultúra és a társadalom

A portugál gyarmatbirodalom dinamikájáról és az alávetettség ideológiájának alakulásáról szóló kitérő után térjünk vissza Sousa Santos luzofón kolonialitás és posztkolonialitás modelljére. A portugál gondolkodó a posztkoloniális elméletek kedvelt irodalmi referencia-dichotómiáját, a shakespeare-i Prospero–Caliban kettőst olvassa rá a portugál gyarmatosítás struktúrájára. Elméletében azonban gyarmatosító és gyarmatosított kapcsolata nem egy egyszerű alá-fölérendeltségi viszonyként tétéleződik, melyben a gyarmatosító pozícióját a tudás és a technika birtoklójaként fellépő, európai Prospero-szubjektum jelöli, míg a gyarmatosított figuráját a kulturálatlan és barbár előember, Caliban metaforizálja. Portugália, ahogy azt fentebb már bemutattuk, az európai hatalmak (elsősorban Anglia) perspektívájából sokkal inkább egy, a gyarmatosítás civilizációs missziójára rászoruló, alávetett Caliban-entitás, gyarmataival szemben azonban ő maga lép fel egyfajta kolonizáló erőként, ami viszont a felsőbbrendű Prospero pozíciójába helyezi. A portugál gyarmatosító szubjektum identitása így többszörös: ő a calibanizált Prospero és a Prosperóvá avatott Caliban. Így a gyarmatosító monolitikus identitásába beíródik maga a gyarmatosított, az alávetett Másik, és szétfeszíti annak egyértelműen hierarchizáló kereteit.³¹ A portugál kolonizáció ezáltal egy olyan hibrid modellt alkot, melyben az úr és szolga viszony dichotómiája már a gyarmatosító erő oldalán is megjelenik, ami lehetetlenné teszi a tradicionális kolonizációs logikák szeparációs struktúrájának felállítását és érvényesítését. A portugál gyarmatosítás ennek fényében, amennyire szubaltern, ugyanannyira hibrid is, ami azt eredményezte, hogy gyarmatosító és gyarmatosított viszonyát nem egy primordiális, antropológiai és kulturális értelemben felállított és felülírhatatlan elválasztás határozta meg; és ha a gyarmatosító identitása ily módon ellentmondásosan többszörös és visszavonhatatlanul hibrid, akkor ez a hibriditás a gyarmati érintkezés közvetlensége miatt értelemszerűen megfertőzi a gyarmatosított másikat is.³² A hibrid gyarmatosítás elgondolásának gyökerében kimondva-kimondatlanul a brazil szociológus, Gilberto Freyre elmélete vibrál a brazil társadalom és kultúra rendhagyó struktúráinak kialakulásáról. Freyre az 1930-as években jelentette meg gondolatainak első tudományos összefoglalását *Udvarház és szolgaszállás* címmel. Ebben az időszakban Brazília saját identitásának újrafogalmazását próbálta meg elvégezni és egy, a koloniális modellektől radikálisan eltérő trópusi kultúrát igyekezett államilag is legitimálni.³³ Freyre elmélete többek között azért is kiemelt jelentőségű a brazil és luzofón eszmetörténetben, mivel a századvég pozitivistá tudományosságával ellentétben, mely a darwini elmélet csapásvonalában egyértelműen és egyoldalúan degenerációnak bélyegezte a fajok és kultúrák keveredését, magát az antropológiai és kulturális keveredést teszi meg a brazil identitás mestertrópusává. Miért voltak a többi európai néppel összehasonlítva alkalmasabbak a portugálok a trópusi területek gyarmatosítására, illetve miért keveredtek el mind az őslakosokkal,

megreformálásának projektjét hirdette. A kor egyik legmeghatározóbb posztromantikus költője, Antero de Quental példának okáért egy nagyhatású és revelatív előadásában az ibériai népek dekadenciájának történeti okairól, a modernitás kiteljesedésének korlátairól értekezett.

31 Santos, *i. m.*, 42.

32 *Uo.*, 43–44.

33 Ennek ideológiájáról és körülményeiről lásd. Szilágyi Ágnes Judit, *Távolodás Európától. Nemzetépítés és kultúrpolitika Brazíliában az Estado Novo idején*, Áger Bt., Bp., 2004.

mind a később behurcolt afrikai rabszolgákkal – teszi fel kiindulásképpen a kérdést Freyre.³⁴ Olvasatában egyfelől egy geopolitikai faktort nevez meg fő okként [Portugália a kontinens szélére szorulva mindig is kifejezetten szoros kapcsolatban állt Afrikával, gyakorlatilag a két különböző világ – a keresztény Európa és a muszlim Afrika – határán képződött meg, egyfajta határövezetként, illetve ütközőzónaként], másfelől pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy sajátos geopolitikai helyzetéből adódóan Portugália egy olyan heterogén térként tételeződött, mely számtalan népcsoport találkozásának és antropológiai-kulturális cserefolyamatának lett a helyszíne. Az ibériai antropológiai szubsztrátum az évszázadok során fóníciai, kelta, görög, római, germán, berber és arab elemekkel került kapcsolatba és keveredett el, melynek eredményeképpen a portugálok már eleve egy hibrid alaphelyzetből vágtak neki a gyarmatosítás vállalkozásának. A különböző kulturális hatásoknak, a sajátos kulturális heterogenitásnak, a kánonok és kódok párhuzamos együttélésének és folyamatos felülíródásának köszönhetően az európai feudalizmus és jogrendszer kevésbé szigorú, jóval flexibilisebb formában alakult ki, mint a kontinens többi részén. A keveredés ideológiája tehát, Freyre olvasatában, már a gyarmatosítás előtt dominálta a portugál kultúrát, és determinálta őket arra, hogy egy olyan sajátos kolonizációs modellt kövessenek, mely nem a gyarmatosító és a gyarmatosított szigorú elválasztódására, hanem épp ellenkezőleg, antropológiai és kulturális keveredésükre alapult.³⁵ Az őslakos indiánokkal, majd később a fekete rabszolgákkal való elkeveredésnek a háttérben azonban nem csak a portugáloknak az együttélés irányába tanúsított fogékonysága és a luzitán népszellem ideológiai nyitottsága állt, a brazil szociológus jóval árnyaltabb képet vázol fel a kreol társadalom kialakulásáról, melyben sok-sok különböző, klimatikus, geopolitikai és szociológiai faktort is figyelembe vesz, kezdve azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy minimális számú, szinte kizárólag férfinemű gyarmatosítónak kellett fennhatósága alá vonnia és ellenőriznie egy hatalmas gyarmati területet.³⁶ Sajnálatos módon a salazari diktatúra az afrikai gyarmatok megtartására és a birodalmi illúzió ábrándjának szimbolikus fenntartására luzotropikalizmus néven önálló ideológiát kovácsolt Freyre elméletéből, melynek keretében a humánus és rasszizmusmentes gyarmatosítás, valamint az őslakos populációkkal való békés-harmonikus együttélés narratívájával igyekezett legitimálni és bebetonozni saját gyarmati pozícióját a dekolonizáció szelétől megérintett Afrikában.³⁷ Freyre gondolatait a portugál gyarmatosításról és az abból kinövő brazil társadalomról ideológiai felhajtóerővé torzította a portugál önkényuralmi rendszer gyarmati politikája, ez azonban semmit sem von le annak az eszmetörténeti ténynek az értékéből, hogy a brazil szociológus hangsúlyozta első ízben a portugál gyarmatosítás hibrid jellegét és a keveredés egyértelműen produktív és pozitív tényét. Sousa Santos kétségtelenül a Freyre által lefektetett paradigmából indul ki, amikor a portugál gyarmatosítást hibrid képződményként tételezi, elméletében azonban továbbmegy, és azt is megvizsgálja, hogy milyen posztkolonialis állapot fejlődött ki a hibrid, szubaltern kolonializmus csapásvonalában. Sousa Santos olvasatában tehát

34 Gilberto Freyre, *Udvarház és szolgaszállás*, ford. S. Tóth Eszter, Gondolat, Bp., 1985, 13.

35 *Uo.*, 134–135.

36 *Uo.*, 13.

37 João Alberto da Costa Pinto, *Gilberto Freyre e o Lusotropicalismo Como Ideologia do Colonialismo Português (1951-1974)*, Revista UFG 2009/6., 147.

a portugál posztkolonializmust többek között az választja el a más gyarmati területeken kifejlődött posztkoloniális állapotoktól, hogy a hibriditás tapasztalata már a gyarmatosítás narratívájába beíródott, azt nem a posztkoloniális valóság hívta életre és kezdte el tematizálni. A portugál gyarmati társadalom már eleve hibrid társadalom volt, melyben a kolonizáló és a kolonizált szubjektum közötti merev szeparációs logikák feloldódtak és folyamatosan felülíródtak. Másrészt viszont a hibriditás nem pusztán általános diszkurzív tapasztalat és a posztkoloniális állapot politikai kérdése, ahogy azt Bhabha állítja,³⁸ hanem jelen esetben egy egészen jellegzetes történelmi és kulturális helyzethez (a portugál gyarmatosítás félperiferikus/szubaltern formájához) kötődik, valamint konkrét antropológiai szinten is beleíródott a luzofón területek társadalmi valóságába. A salazari diktatúra ideologikus luzotropikalizmusának kritikusaként Sousa Santos azonban hangsúlyozza, hogy a gyarmatosító portugálok elkeveredése a gyarmatokon élőkkel nem a humanista ethosz ártatlan megnyilvánulása volt, hanem a gyarmati struktúra fenntartásának alapvető feltétele,³⁹ Luís Madureira olvasatában pedig a portugál posztkolonializmus elsődleges imperatívusza ennek fényében az, hogy fel kell tárnai a békés együttélés és az emberarcú gyarmatosítás luzotropikalista narratívája mögött rejlő elnyomott/elfelejtett koloniális történeteket.⁴⁰

Ana Mafalda Leite a luzofón posztkolonialitás rendhagyó struktúrájának okait vizsgálva felhívja a figyelmet a portugál dekolonizáció sajátos történelmi mintázatára. A salazari diktatúra az afrikai gyarmatokban látta a portugál birodalmi illúzió utolsó szimbolikus referenciáját, éppen ezért foggal-körömmel ragaszkodott a birodalmi pozíciót fenntartó és legitimáló koloniális területekhez, melyeket a nómenklatúra egy ügyes adminisztratív és ideológiai húzással az 1950-es évektől már nem gyarmatoknak [colónias], hanem tengerentúli tartományoknak [provincias ultramarinas] nevezett. A dekolonizációs törekvéseknek ellenálló rendszer így a '60-as évek elején egy több mint egy évtizedig elhúzódó, többfrontos gyarmati háborúba [guerra colonial] keveredett az olyan különböző területi és etnikai bázisokon szerveződő függetlenedési mozgalmakkal, mint a FRELIMO, az UNITA, az MPLA vagy az FNLA. A közel 50 éven át regnáló Salazar-rezsim végét jelentő 1974-es forradalom, noha elhozta a kívánt függetlenséget az afrikai országoknak, a különböző nagyhatalmak (a Szovjetunió és az Egyesült Államok) katonai és ideológiai támogatását élvező függetlenedési mozgalmak nem tudtak kiegyezni egymással a hatalomra jutás kérdésében, és véres polgárháborúkba sodorták az újonnan megalakult nemzetállamokat. A gyarmati háború, majd az elhúzódó polgárháborúk tapasztalata olyan markáns posztkoloniális tapasztalatmező az afrikai luzofón országok történelmi tudatában, mely elhatárolja mind a brit, mind a francia gyarmatrendszer dekolonizálásával létrejövő posztkoloniális valóságoktól.⁴¹

A luzofón posztkoloniális irodalom mindennek fényében hatványozottan hibrid irodalomként emelkedik ki az afrikai irodalmak posztkoloniális horizontjából. A hibriditás mind tematikus, mind műfaji, mind narratív és mind nyelvi szinten meghatározza az

38 Bhabha, *i. m.*, 28.

39 Santos, *i. m.*, 40.

40 Luís Madureira, *Nation, Identity and Loss of Footing. Mia Couto's „O Outro Pé da Sereia” and the Question of Lusophone Postcolonialism*, NOVEL: A Forum on Fiction, 2008/41., 207.

41 Leite, *i. m.*, 15.

afrikai portugál nyelvű irodalmak világát.⁴² Tematikus szinten folyamatosan reflektálnak a luzofón kultúra és a portugál gyarmatosítás alapvető hibriditására. A luzofón világban folyamatosan vándorló angolai José Eduardo Agualusa regényei a Portugália, Brazília, Angola, Mozambik és Makaó közötti luzofón kulturális térben játszódnak, és gyakran tematizálják a különböző portugál régiók közötti kulturális cserefolyamatokat és mozgásokat. A *Conjura* [Az összeesküvés, 1989] című könyvében a XIX. századi Luanda hibrid társadalmát mutatja be, míg *Nação Crioula: correspondência secreta de Fradique Mendes* [Kreol nemzet: Fradique Mendes titkos levelezése, 1997] című levélregényében egy Angolába költözött portugál arisztokrata beleszeret egy fekete rabszolgánőbe, megszőkteni, és egy egykori rabszolgaszállító-hajón Brazíliába menekíti, hogy ott kezdjenek együtt új életet. A korábban koloniális szemléletű portugál dandy az abolicionizmus élharcosává válik, a volt rabszolgánővel létrejövő harmonikus kapcsolatból pedig megszületik egy félvér kislány, a címben is hivatkozott kreol nemzet szimbolikus képviselője. A *Nação Crioula* emellett tökéletes példa a luzofón posztkoloniális irodalmak diszkurzív hibriditására is. A levélformának köszönhetően ugyanazokról az eseményekről egy férfi és egy nő nézőpontból is értesül az olvasó, másfelől viszont maga a főhős, Fradique Mendes nem más, mint egy a portugál realista regényíró, Eça de Queirós által megírt fikatív irodalmi hős, ami egyfajta hibrid intertextuális viszonyba állítja a portugál realizmus hagyományát az afrikai posztkoloniális irodalommal. A nyelvi hibriditásra a legjobb példát talán a mozambiki Mia Couto prózája szolgáltatja. Regényeiben nem csak a hivatalos portugál nyelv szabályait kérdőjelezi meg és írja felül, de számtalan, a régió orális hagyományára jellemző, afrikai nyelvi elemmel dekonstruálja az institucionalizált nyelv merev kánonját. Az anyaország nyelvészeti kódjainak, a felülről erőltetett nyelvi normativitásnak a megkérdőjelezése és a hivatalossá tett, „tisza nyelvnek” a megfertőzése a különböző elnyomott diskurzusok lexikális és szintaktikai egységeivel a luzofón posztkoloniális irodalom talán egyik legjellemzőbb sajátossága, mely, ahogy arra Ana Mafalda Leite is rámutat, már a koloniális időkben is megfigyelhető.⁴³ Couto szövegeiben nemcsak az afrikai mítoszok és törzsi hagyományok keverednek el a nemzetivé váló Mozambikba betörő modernitás narratíváival, hanem az afrikai kultúrára jellemző oralitás is hangsúlyos szerepet kap az írással folytatott párbeszédkapcsolat dinamikájában. Phillip Rothwell szerint Couto regényeiben és novelláiban a valóság és a mítikus-mágikus világ határainak elmosódása az oralitás és az írás határainak elmosódásával párhuzamosan történik, ami a derridai posztstrukturalizmus írás-elméletéhez közelíti műveit, viszont a dekonstrukció politikai közönyével szemben művei erőteljes politizáltságot mutatnak fel.⁴⁴ A sajátos történelmi szituációnak köszönhetően, mely a véres gyarmati háborúra, az elszett és esetleges dekolonizációra, valamint az azt követő több évtizedes polgárháborúkra vezethető vissza, az afrikai posztkoloniális

42 Az utóbbi évtizedekben a diplomáciából kölcsönzött mozaikszó segítségével PALOP [Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa – hivatalosan portugál nyelvet használó afrikai országok] irodalmaknak hivatkozza a kritika Afrika portugál nyelvű irodalmait, melyekbe a két legnagyobb ország, Angola és Mozambik irodalmi termelése mellett beleértődik a Zöld-foki szigetek, São Tomé és Príncipe, valamint Guinea irodalma is.

43 Leite, *i. m.*, 19.

44 Phillip Rothwell, *A Postmodern Nationalist. Truth, Orality and Gender in the Work of Mia Couto*, Bucknell University Press, Lewisburg, 2004, 19.

portugál nyelvű irodalmak univerzumából kiírhatatlan a politika, mely egyfajta sajátos diszkurzív tengelyként folyamatosan ott vibrál a szövegekben még akkor is, ha azok első látásra pusztán egy komplex és talán kissé öncélú textuális tükörrjátéknak látszanak, mint például Agualusa említett regénye *Eça de Queirós* fiktív karakterével.⁴⁵

Szintén a háborúk és a váratlan hirtelenséggel elvégzett dekolonizáció történelmi tapasztalatára vezethető vissza az a szövegekben mozgó nemzetdefiniáló pátosz, mely az egyes országok, a függetlenedés után saját lábukra álló államok identitását próbálja meg a legkülönbözőbb formákban meghatározni. Az elszett dekolonizáció és a hatalomra kerülés kérdése körül kibontakozó polgárháborúk következtében hirtelen felszívódtak és összeomlottak azok a diszkurzív struktúrák, melyek a koloniális időkben meghatározták az egyes régiók kulturális identitását. Ennek fényében a luzofón posztkoloniális irodalmak szinte obszesszív módon tematizálják a kiemelkedő új nemzetek identitását, sajátos hagyományait és történelmét. Nem csoda, hogy Pepetela, Luandino Vieira és Agualusa művei [csak hogy a legismertebb angolai írókat említsük] lépten-nyomon újralátogatják Angola történelmének legösszetettebb, a nemzet kulturális identitása szempontjából legmeghatározóbb és egyben legkérdésesebb történelmi pillanatait, ahogy az sem meglepő, hogy Phillip Rothwell paradox módon posztmodern nacionalistának nevezi Mia Coutót a szerzőről írott monográfiájában.⁴⁶

Mindennek fényében a legtalálhatóbb kifejezés a luzofón posztkoloniális irodalmak prózájára talán a hibrid realizmus lehet. Sok kritikus a mágikus realizmus címkéjét szokta ráragasztani a két nemzetközileg legismertebb afrikai portugál nyelvű író – Agualusa és Mia Couto – műveire, ami alátámasztja Patrick Chabal jelen tanulmány felütésében idézett profetikus megállapítását az afrikai luzofón irodalmakról.⁴⁷ Való igaz, hogy a szövegek, ahogy arra már kitértem, eminens módon tematizálják a hibriditást, és többek között a valóság és a fikció, a történelem és a mítosz, a koloniális, majd posztkoloniális történelmi tapasztalat és az afrikai hiedelemvilág mágikus világának hibriditását, és ezt a hibriditást a diskurzus szintjén is érvényesítik. Mindazonáltal az a sajátos történelmi mintázat – a szubaltern/hibrid gyarmatosítás, az azt követő függetlenségi harcok és a tragikus polgárháborúk –, mely a luzofón posztkoloniális irodalom kontextusát alkotja, arra enged következtetni, hogy a mágikus realizmus *label*, mely egyébként is döntően a latin-amerikai próza világát jelöli, nem alkalmazható egészen problémamentesen a portugál nyelvű afrikai irodalmakra. A megalakuló nemzetállamok identitásának alapkérdéseit tematizáló irodalmak nemcsak a hivatalos nyelvvel és történelemmel lépnek dinamikus párbeszédbe, hanem a történelem és a jövő utópikus horizontjait is feltárva törekednek egy sajátos posztkoloniális nemzeti identitás megfogalmazására. A hibrid realizmus kifejezés pedig egyértelműen utal az identitásnak arra a hibriditására, melyet a posztkoloniális irodalom felmutat, és amelyet legtöbörében az Agualusa regényének címében megjelenő *desideratum*, a kreol nemzet ideálja allegorizál.

45 Agnés Levécot, *Nação Crioula, de José Eduardo Agualusa: romance epistolar e identidade comunitária*, Via Atlântica 2015/27., 18.

46 Rothwell, *i. m.*, 16–17.

47 Ahogy a számtalan irodalmi díj is, melyekkel az utóbbi években elhalmozták a két szerző életművét, arra enged következtetni, hogy a megállapítás korántsem volt légből kapott.